

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Т. В. Бєльська

ДЕРЖАВНА ВЛАДА ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності
281 – Публічне управління та адміністрування)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2020

Бельська Т. В. Державна влада та громадянське суспільство: конспект лекцій для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності 281 – Публічне управління та адміністрування / Т. В. Бельська ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. – 46 с.

Автор

д-р наук з держ. упр., доц. Т. В. Бельська

Рецензент

С. О. Гайдученко, доктор наук з державного управління, доцент Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рекомендовано кафедрою менеджменту і адміністрування, протокол № 1 від 29.08.2019.

© Т. В. Бельська, 2020

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Змістовий модуль 1 Поняття і сутність державної влади та громадянського суспільства.....	5
Тема 1 Громадянське суспільство: сутність поняття.....	5
Тема 2 Структура громадянського суспільства.....	6
Тема 3 Принципи громадянського суспільства.....	8
Тема 4 Форми взаємодії влади і організацій громадянського суспільства.	10
Змістовий модуль 2 Взаємовідносини суспільства і влади.....	12
Тема 5 Специфіка взаємовідносин влади і громадянського суспільства в умовах демократичного транзиту.....	12
Тема 6 Конфлікт і консенсус у відносинах влади і громадянського суспільства.....	14
Тема 7 Моделювання взаємовідносин влади і громадянського суспільства.....	18
Тема 8 Взаємовідносини влади і громадянського суспільства різні за різних політичних режимів.....	26
Тема 9 Специфічність функцій інститутів глобального громадянського суспільства в конфліктних зонах сучасного світу.....	29
Тема 10 Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики.....	39
Список рекомендованих джерел.....	42

ВСТУП

Розбудова демократичної правової держави передбачає налагодження ефективної співпраці між владними структурами та інститутами громадянського суспільства.

В умовах демократичного транзиту зростає вагомість інноваційних ідей, ініціативи громадян при прийнятті владою рішень, тобто посилюється роль інститутів громадянського суспільства і водночас посилюється конфліктність у відносинах влади і суспільства. Відтак, нагальною потребою сьогодення для України є багатоаспектне дослідження владно-суспільних відносин та їх особливої складової – регулювання на демократичних засадах взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства для забезпечення суспільної стабільності.

У свою чергу, характер цих взаємовідносин впливає на тривалість, напрям і процес демократичного транзиту в країні. Їх налагодження є необхідною умовою формування дієвої системи управління. Розширення участі інститутів громадянського суспільства в процесах прийняття владних рішень щодо задоволення нагальних потреб громадян у різних сферах суспільного життя дозволяє сподіватися на утвердження в державі демократичного громадсько-публічного урядування.

Глобалізаційні процеси, що змінили світ наприкінці XX – початку XXI ст. сприяли розширенню інформаційно-комунікаційного простору до планетарних масштабів, активізували діяльність людини, технологізували її життя, вплинули на крос-культурні взаємодії, змінили світоглядні орієнтації, систему цінностей і погляди на систему управління. Поява активних самодостатніх людей у системі існуючих суспільних відносин змінює суспільство, оновлене суспільство по-новому вибудовує свої відносини з державою, а держава здійснює управління з урахуванням нових форм організації суспільства.

Глобалізаційні тенденції також обумовлюють становлення планетарної системи взаємодій – виникнення й розростання різного роду транснаціональних

структур, що утворюють нові громадські, професійні й соціальні мережеві структури, громадські рухи та неурядові організації та є основою світового інституційного простору. Феномен сучасності – глобальне громадянське суспільство – впливає на становлення України як демократичної, правової, соціальної держави, процеси формування та реалізації її державної політики, здійснення державного управління.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ТЕМА 1 ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Громадянське суспільство пов'язується з ідеєю правління народу, народовладдя і демократією, тому на початку 90-х років XX ст., в період здійснення демократичних перетворень в українському суспільстві, почалася дискусія навколо питання про громадянське суспільство та взаємовідносин його з владними інститутами.

Трансформаційні процеси в Україні невід'ємні від процесів переходу до демократії на всьому європейському континенті та від глобальних змін у світі, тому особливої актуальності набувають процеси становлення громадянського суспільства, розвитку взаємовідносин між органами публічної влади і інститутами громадянського суспільства в період переходу від авторитарних та тоталітарних форм правління в державах до демократичних.

Громадянське суспільство – система незалежних від влади суспільних інститутів, що функціонують на демократичних засадах, яка вступає з владою у економічні, соціальні, культурні, духовні, правові і політичні відносини, що проявляється у процесах підготовки, прийняття рішень та контролі за їх виконанням. Громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, яка характеризується складом учасників (інститутами), їх принципами діяльності,

функціями та нормами.

Сучасний світовий простір відзначається зростанням ролі громадянського суспільства у прийнятті важливих державних і міжнародних рішень, що обумовлено значним зростанням невизначеності та нестабільності глобального світу, розширенням конфліктного простору, підвищенням напруженості у міжнародних відносинах, руйнуванні усталених структур, а також зміною характеру влади й управління.

Глобальні зміни, поява нових акторів суспільної взаємодії, зокрема глобального громадянського суспільства, стимулюють до переосмислення традиційних наукових підходів та пошуків нової методології, які зможуть виявити та пояснити закономірності та особливості соціального розвитку, його вплив на державну політику та державне управління, на основі чого може здійснюватися ефективне управління та вирішення сучасних проблем суспільства.

ТЕМА 2 СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Економічною основою громадянського суспільства є ринкові відносини, що характеризуються різноманітністю форм власності. Наявність власності в громадянина спонукає його до ділової активності, стає умовою свободи особистості в суспільстві.

Політична основа громадянського суспільства – це демократична правова держава, що гарантує кожному громадянину можливість участі у громадських справах.

Соціальним підґрунтям громадянського суспільства стає суспільство з динамічною соціальною структурою, яка весь час розвивається та вдосконалюється, гарантії якісних соціальних послуг.

Духовна основа громадянського суспільства – моральні норми, що сформувалися під впливом релігії, традицій, ментальності.

Основа, на якій базується громадянське суспільство :

– наявність демократичної правової держави: самоврядування

добровільних організацій та асоціацій індивідів, доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах;

- ринкова економіка: різноманітність форм власності;
- громадянська культура: плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність, взаємна відповідальність держави та громадян за виконання законів, політична культура і свідомість; контроль суспільства за діяльністю органів влади;
- «соціальний капітал»: наявність розвинутої соціальної структури, багатоманітність соціальних ініціатив (рис. 2.1).

Гай Петерс і Йон Пієрр у книзі «Управління, політика та держава» визначають, що управління – це те, як суспільство зараз функціонує, буде функціонувати у дедалі складнішому світі, де держави повинні більше взаємодіяти й впливати на інших учасників та інститути для досягнення результатів. Перефразовуючи аргументи Сьюзан Стрендж про занепад держави, автори говорять про «рух угору», «рух униз» і «рух назовні» в рамках процесу управління, щоб наочно уявити виклики національним державам із боку, відповідно, транснаціональних сил, субнаціональної влади, недержавних організацій та інших складових громадянського суспільства [28, с. 83–87]. Вони зауважують, що мислення в поняттях бінарних позицій «держава – суспільство» або «публічне – приватне» є архаїчним і являє собою перешкоду для управління, тобто для пошуку вирішення політичних проблем.

Гай Петерс і Йон Пієрр виділяють чотири структури управління: управління як ієрархія, як ринок, як мережі та як співтовариства.

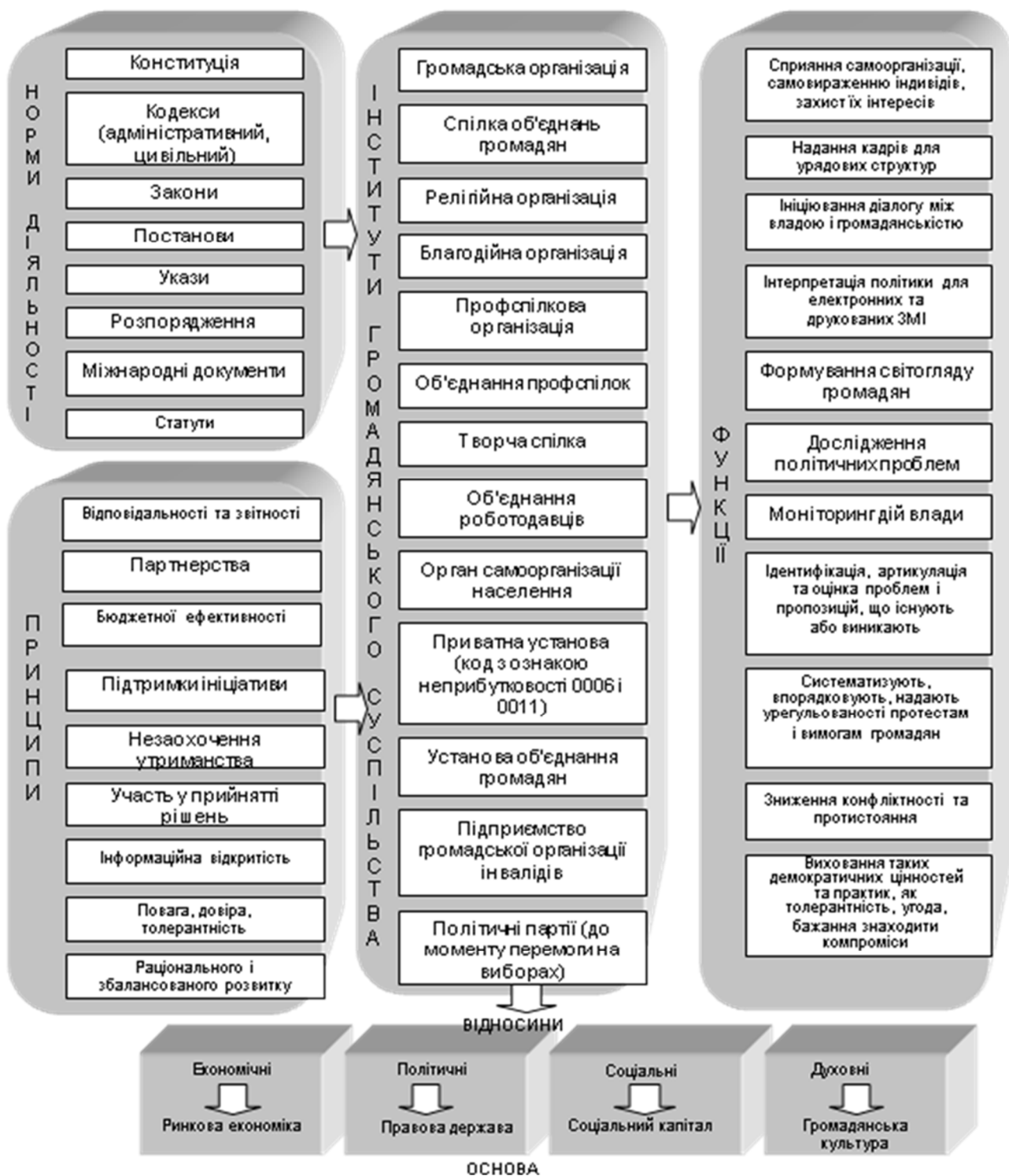

Рисунок 2.1 – Структура громадянського суспільства [2, с. 41]

ТЕМА 3 ПРИНЦИПИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізуємо *принципи*, що визначають ціннісні орієнтири громадянського суспільства, забезпечують функціонування громадянського суспільства як системи.

1. Принцип відкритості та прозорості передбачає обговорення інститутами громадянського суспільства рішень і проектів органів влади, відкритість для нових учасників, нестворення замкнутого кола «наближених до влади».

2. Принцип відповідальності та звітності потребує дотримання норм звітності за використанням державних коштів, розробку механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади та прийняття ними рішень, пов'язаних з дотриманням прав і свобод громадян.

3. Принцип партнерства. Взаємодія органів публічної влади та організацій громадянського суспільства має будуватись на основі соціального партнерства та рівноправності. Це дозволить зробити співпрацю ефективною та створить умови для об'єднання зусиль державного та громадського сектору з метою вирішення суспільно значущих питань.

4. Принцип бюджетної ефективності передбачає ефективне вкладання бюджетних коштів для вирішення соціальних проблем за участю організацій громадянського суспільства.

5. Принцип підтримки ініціатив. Інститути громадянського суспільства сильні своїми ідеями, тому необхідно здійснювати моральне заохочення добровольців, що беруть участь в соціальних програмах, керівників активу організацій громадянського суспільства, що здійснюють суспільно-корисну діяльність на території громади. Формою економічної підтримки є грантова підтримка ініціативних програм організацій громадянського суспільства.

6. Принцип незаохочення утриманства означає, що в першу чергу підтримуються організації здібні до самостійних дій, реалізації власних соціальних програм.

7. Принцип участі у прийнятті рішень. Інститути громадянського суспільства отримують інформацію від громадян та ініціюють її перед владними структурами.

8. Принцип інформаційної відкритості передбачає надання необхідної інформації з метою достатньої обізнаності предмету співробітництва;

популяризацію і підтримку через засоби масової інформації й у публічних виступах політики взаємного співробітництва.

9. Принцип поваги, довіри, толерантності означає, що органи влади мають право направляти діяльність інститутів громадянського суспільства в рамки правового поля України.

10. Принцип раціонального і збалансованого розвитку. Органи публічної влади та інститути громадянського суспільства при реалізації власних чи спільних проєктів та програм мають дбати про їх раціональний та збалансований розвиток відповідно до існуючих в суспільстві потреб. Така діяльність має максимально покривати потреби суспільства у різних сферах суспільного життя та не припускати надмірної концентрації проєктів у одній чи декількох сферах, що веде до дублювання та неефективного використання ресурсів.

ТЕМА 4 ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У демократичному суспільстві існують різноманітні форми участі громадян у суспільних справах. Зробимо спробу їх систематизувати (рис. 4.1).

Найбільш продуктивною, з нашої точки зору, є третя форма взаємовідносин, яка передбачає активність громадськості.

На рівень активності громадян впливають наступні фактори: історичне минуле та історичні традиції, характер зв'язків між членами громади, конфліктність, культурні традиції, управлінська спроможність влади, лідерські якості керівництва. Звичайно, активність громадськості можлива за умови актуальності проблеми в даній громаді.

Залучаючи громадян до активної діяльності, необхідно враховувати існування бар'єрів та перешкод.

Рисунок 4.1 – Форми взаємодії влади і організацій громадянського суспільства [2]

До основних бар'єрів з боку владних структур можна віднести: відсутність досвіду запровадження певних форм роботи з громадськістю, недовіра до фахового рівня представників громади, невіра в можливості ІГС, віра тільки у власні сили, некомпетентність працівників владних структур, невміння вести дискусію з громадськістю, неготовність забезпечити організаційні і фінансові засади для широкої участі громадськості у суспільних справах, побоювання критики, конкуренції з активістами громадських ініціатив.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СУСПІЛЬСТВА І ВЛАДИ

ТЕМА 5 СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОВІДНОСИН ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Формування громадянського суспільства відбувається в умовах демократичного транзиту.

Демократичний транзит – це незавершений динамічний тимчасовий процес, в ході якого здійснюється безперервна адаптація, наближення існуючих інститутів публічної влади та інститутів громадянського суспільства до ідеальних постійно уточнюваних уявлень про сучасні інститути та ідеальне суспільство демократичного політичного режиму. Можливим є створення тимчасових інститутів на період демократичного транзиту.

Він є нечітким періодом часу, що протікає між падінням тоталітарного режиму і моментом, коли важелі влади переходять під повний контроль демократичного режиму, що змінює його. Однак, за певних умов процес демократичного транзиту може повернути до авторитарного чи тоталітарного режиму. Так, Г. О’Доннелл, В. Меркель та А. Круасан стверджують, що у державах, де переважають відмінні від громадянської типи політичної культури, процеси демократизації тягнуться дуже довго й призводять до появи «неповноцінних» або «дефектних» демократій, в яких наявні демократичні інститути, але сутність владно-суспільних відносин залишається авторитарною.

С. Гантінгтон вводить поняття «хвиля демократизації» під якою розуміє певні завершені цикли переходу до демократії. Він в своїй книзі «Третя хвиля. Демократизація в кінці XX в.» (1991) дає наступну періодизацію: перший підйом хвилі (1828–1926 рр.), перший спад (1922–1942 рр.), другий підйом (1943–1962 рр.), другий спад (1958–1975 рр.), третій підйом (1974 і продовжується до сьогодні) [8].

Зробимо спробу схематично зобразити цикли «демократичних транзитів»,

взявши за основу періодизацію С. Гантінгтона та співвіднести з світовими історичними процесами та процесами соціально-економічного розвитку (рис. 5.1).

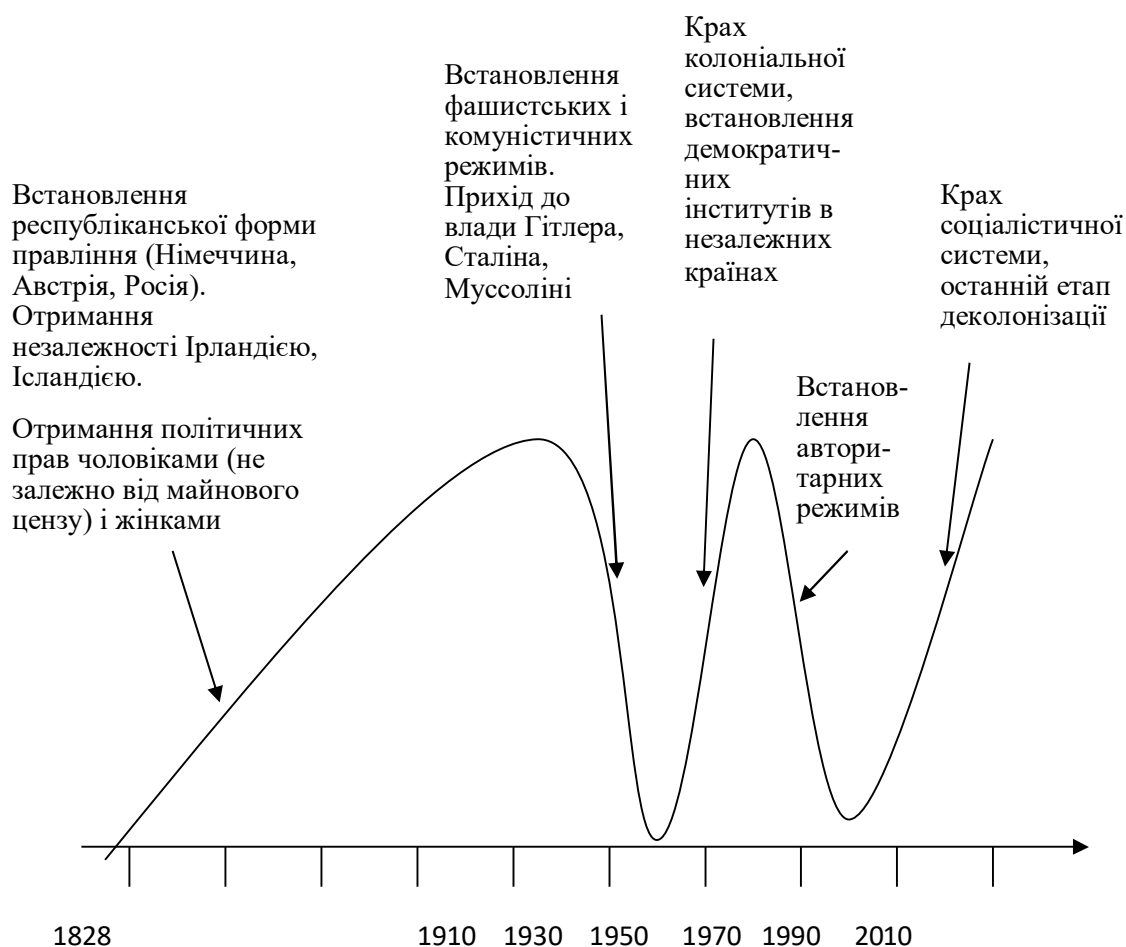

рис. 5.1. Циклічність періодів демократизації [8]. [Джерело: авторська розробка. Додатковий посилання не знайдено.](#)

Рисунок 5.1 – Циклічність періодів демократизації [8]

Нині, ряд вчених, зокрема А. Браун, Т. Карл та Ф. Шміттер висувують гіпотезу про те, що посткомуністичні трансформації являють собою нову хвилю, яка одержала концептуальне обґрунтування у статті М. Макфола «Четверта хвиля демократії та диктатури: неузгоджені переходи у посткомуністичному світі». Однак, траєкторії і результати посткомуністичних трансформацій різні.

На кожному з етапів змінюються взаємовідносини публічної влади і громадянського суспільства.

С. Гантінгтон і його послідовники вважають головним джерелом демократичного транзиту конфлікт між включеністю населення в активне життя суспільства і інститутами публічної влади. Активність має в перехідні періоди випереджає розвиток політичних інститутів суспільства. У результаті виникає хаос і нестабільність, конфліктність які перешкоджають становленню демократичних інститутів в суспільстві.

ТЕМА 6 КОНФЛІКТ І КОНЦЕНСУС У ВІДНОСИНАХ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Під конфліктом розуміють найбільш гострий спосіб вирішення протиріч між учасниками взаємовідносин. Конфлікт нерозривно пов'язаний з політикою і присутній у владних відносинах. Державне управління – це галузь не тільки постійної, але й підвищеної в порівнянні з іншими сферами суспільного життя конфліктності.

Ряд вчених дотримується думки про те, що конфлікт – це явище тимчасове, тому суспільство обов'язково досягне такого розвитку, коли він зникне. Інші вчені вважають, що конфлікти – це явище невідворотне і необхідне. Конфліктологічні теорії у своїх працях обґрунтовують Г. Зіммель, Р. Дарендорф, Л. Козер, К. Хорні, Г. Каспер та М. Тейлор, І. Денисенко.

Г. Зіммель вбачає конфліктність в природі людини, її інстинктивних почуттях любити і ненавидіти. Звідси конфлікт є виходом ворожості, посилення соціальної солідарності.

Як співробітництво, так і конфлікт постійно присутні в суспільному житті, вважає Р. Дарендорф. Революцію, як крайній прояв конфліктної ситуації, він називає гірко-солодкими моментами історії. Ненадовго з'являється надія, яка незабаром обертається розчаруванням і новими непорозуміннями.

За М. Голштейн-Бек конфлікти можна класифікувати так : мотиваційні конфлікти, пов'язані з задоволенням потреб чи з порушенням структури цінностей або норм; комунікаційні, обумовлені спотворенням, ускладненням інформаційних каналів, відсутністю зворотного зв'язку; конфлікти влади, які

виникають, коли структура організації є перешкодою для реалізації особистих цілей. Ще одна причина, на яку звернув увагу середньовічний китайський автор Лі Гоу у своєму трактаті «План збагачення держави, посилення армії, заспокоєння народу»: «Народ підпорядковується не правителю, а його указам. Тому правителю, перш ніж охороняти державу, слід дотримуватися власного указу». У загальному вигляді цю причину можна було б позначити як зневагу з боку керуючої системи організаційними нормами, що веде до її дискредитації влади і провокує рядових співробітників на аналогічні порушення. Цілком природно, що застосування у зв'язку з цим до рядових порушників санкцій викликає їх протест, протидію керівництву. Це, у свою чергу, стає благодатним ґрунтом для широкого кола конфліктів у майбутньому [6, с. 254–255].

Л. Козер визначає умови, за яких конфлікт є позитивним і негативним. Позитивна роль конфлікту полягає в тому, що він відіграє важливу роль в підтримці динамічної рівноваги. Л. Крісберг переконаний, що конфлікт існує в тому випадку, коли дві і більша кількість сторін упевнені у тому, що цілі їх діяльності несумісні. Якщо цивілізація стабільна і традиції стійкі, то різноманітність доступних нам виборів обмежена, і діапазон можливих конфліктів між ними вузький, наголошує К. Хорні. Але, якщо цивілізація знаходиться в стані швидких змін, то вибори, які повинен робити кожний індивід, багатозначні і складні [11, с. 17].

Найчастіше наслідком конфлікту є протестна поведінка громадян, яка може проявлятися в конвенційних (законних) і неконвенційних (незаконних) формах політичної участі (рис. 6.1).

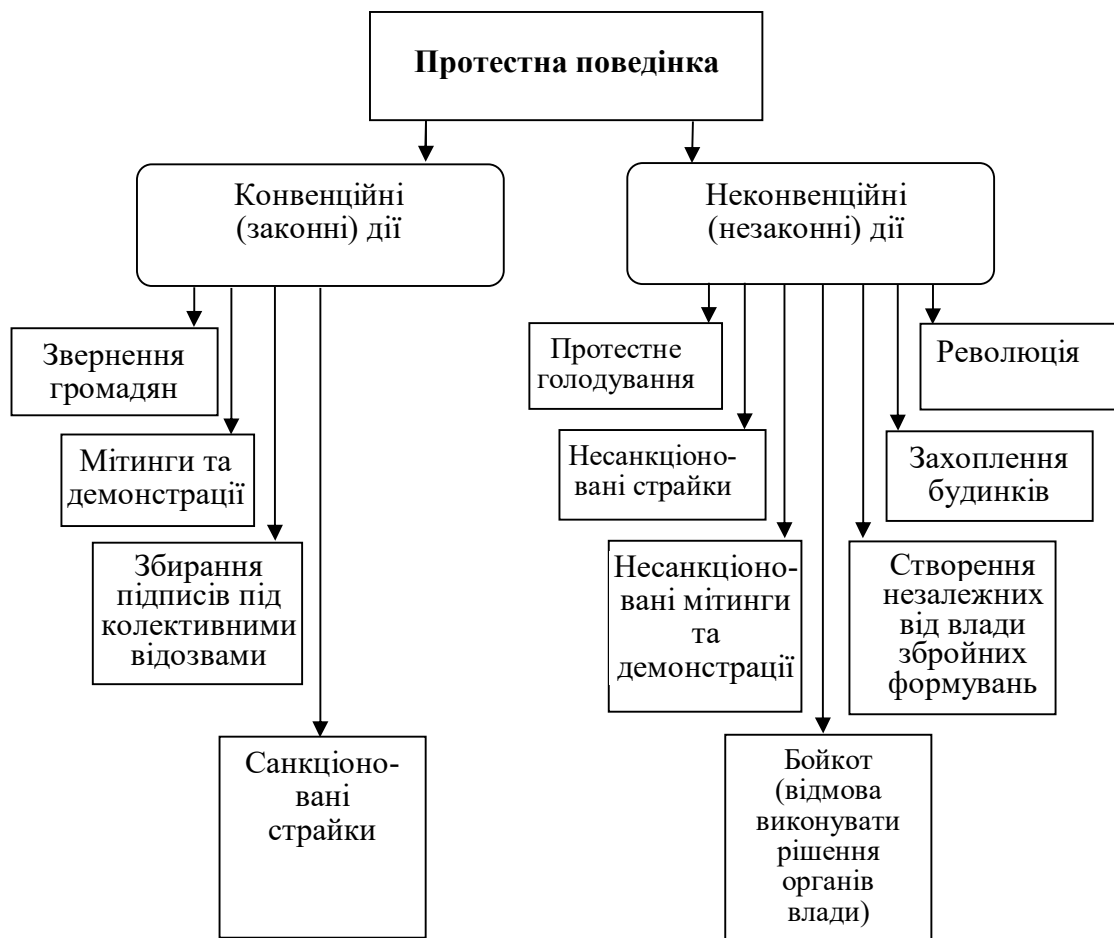

Рисунок 6.1 – Форми протестної поведінки [6]

Протести є випробуванням демократії. Головним тут стає завдання збереження балансу: захистити право на свободу висловлювань і зборів з одночасним утриманням громадського порядку і опором спробам залякування чи насильства. Придушення мирних протестів в ім'я порядку може перетворитися в репресії; але й дозволити неконтрольовані протести – значить заохочувати до анархії, хаосу. Для досягнення такого балансу необхідне законодавче врегулювання питання.

В Україні рівень політичної участі росте швидше, ніж організованість, уміння об'єднуватись. Оскільки мобілізація і політична участь в нашій країні є високими, а рівень організації і інституалізації низьким, між ними виникає

конфлікт, що виявляється в невідповідності мас до управління [17, с. 64].

Саме навколо державних інститутів групуються інститути громадянського суспільства. Боротьба між різними політичними силами відбувається перш за все за владу. Водночас слід зазначити, що перенесення готових зразків інститутів і моделей взаємовідносин може призвести до конфліктних ситуацій у суспільстві, дестабілізації, соціальних і національних конфліктів.

Демократичні інститути в різних країнах мають яскраво виражений національний характер і формуються під впливом ментальності окремого народу. Усе-таки, слід відзначити глобальний характер транзитних процесів.

А. Мельвіль, відповідаючи на питання про причини різних траєкторій і результатів посткомуністичних трансформацій, вказує на такі фактори:

- характер докомуністичних і дорадянських традицій (цивілізаційних, культурних, політичних і тощо.), наявність чи відсутність демократичного досвіду;
- особливості зовнішнього середовища як фактора, що підтримує чи перешкоджає внутрішнім трансформаціям;
- стан соціально-економічної, політичної, культурної та інших сфер у відправних точках політичних трансформацій;
- протікання процесів розпаду авторитарних структур влади;
- принципи зміни і репродукції політичних і економічних еліт;
- специфіка нових політичних інститутів і шляхів їх вибудовування; тактика політичних акторів (з врахуванням їх конкретних індивідуально-психологічних особливостей) [13, с.73-74]. Тобто, для успішного переходу до демократії важливо не тільки усунення старого тоталітарного чи авторитарного режиму. Необхідно також створити інститути демократії та встановити демократичні правила.

У розвинених демократичних країнах наявна тенденція взаємозближення і взаємопроникнення громадянського суспільства і владних структур: держава невпинно поширює свої повноваження в соціальній сфері; громадянське

суспільство активно впливає на функціонування політичної сфери.
Відбувається соціалізація держави і політизація громадянського суспільства.

На нашу думку, громадянське суспільство виникає в результаті ускладнень в державі як ефективна система, що дозволить оптимізувати демократичні процеси. Відповідно, часові рамки формування громадянського суспільства, моделі взаємодії з органами публічної влади визначаються в кожній країні окремо.

ТЕМА 7 МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянемо, виходячи з відомих наукових підходів, моделі взаємовідносин між публічною владою та інститутами громадянського суспільства, що характерні для перехідних періодів. Для розгляду існуючих моделей взаємовідносин публічної влади та інститутів громадянського суспільства демократичного транзиту слід наголосити на тому, що будь-яка модель наукової теорії за допомогою абстрактних об'єктів описує у ідеалізованій формі певні закономірності поведінки реальних систем.

Моделі взаємовідносин між публічною владою і громадянським суспільством властиві певним етапам його еволюції, або певним країнам [4].

Одну з моделей пропонує Ш. Арнстейн. Вона запропонувала вісім рівнів участі громадян, у вигляді сходів [26]. Хоча це спрощене уявлення, бо в реальному житті взаємовідносини між владою і громадськістю можуть складати до 150 сходинок з менш різкими відмінностями між ними. З кожною сходинкою, що йде нагору відбувається збільшення участі населення у прийнятті рішень та управлінні справами: «маніпуляція», «терапія», «інформування», «консультації», «присутність при прийнятті рішень», «партнерство», «делегована влада», «громадський контроль».

Н. Розенблум виділяє громадянське суспільство «демократичне», «посередницьке» та «виборче». «Демократичне громадянське суспільство» характеризується політичною участю громадян, наявністю опозиційних до владних структур об'єднань. «Посередницьке громадянське суспільство» орієнтує громадян у напрямку соціальних мереж. «Виборче громадянське

суспільство» сприяє підвищенню економічної ефективності і загального добробуту [18, с. 23].

Представники російської школи – О. Сунгуров та інші виділяють сім моделей (уявних образів) взаємовідносин між владними структурами і інститутами громадянського суспільства: модель підтримки розвитку інститутів громадянського суспільства або модель садівника; партнерська модель; модель архітектора; патерналістська модель; модель приводних ременів; модель ігнорування (відсутності взаємодії); моделі боротьби з противником і громадської непокори].

О. Белокурова разом зі своїми колегами сформулювали три моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів влади: нормативна модель, заснована на ліберальній традиції; легітимаційна модель, заснована на системному підході, де інститути громадянського суспільства виконують важливі функції на «вході» політичної системи; інструментальна модель, за якої інструментальна функція інститутів громадянського суспільства полягає в ефективному рішенні соціальних проблем [2].

О. Соловйов слушно вказує на залежність відносин між органами влади і інститутами громадянського суспільства від типу політичного режиму [21].

Проілюструємо це за допомогою таблиці 6.1.

Таблиця 6.1 – Залежність відносин між ОПВ та ІГС від типу політичного режиму

Тип політичного режиму	Модель відносин	Тип відносин
Тоталітарний	Владарювання і підвладності	Антагонізм
Авторитарний	Керуючих і керованих	Нерівноправне партнерство
Демократичний	Адміністрування (надання послуг)	Співробітництво

Ю. Воробйов пропонує вести моделювання за рівнями управління: перший – «державна влада – громадянське суспільство», другий – «муніципальна влада – громада». У запропонованій моделі «державна влада – громадянське суспільство» проведено поділ за термінами впливу і очікуваного ефекту. Концептуальна модель комунікативної взаємодії на рівні «державна влада – громадянське суспільство» передбачає три можливі перспективи відносин: довгострокові (стратегічний ефект), середньострокові (накопичувальний ефект) та короткострокові (разовий ефект). Для кожного виду передбачається два типи дій в загальній комунікації – формуючі (керуючі) дії і модифікації зворотного зв'язку. У результаті структуруються комунікативні елементи з типовими функціями взаємодії структур влади і суспільства, діалоговими формами спілкування, договірному партнерства, використання яких забезпечує певний взаємний контроль і рівновагу інтересів в системі відносин «державна влада – громадянське суспільство». В. Лєдяєв характеризує ідеальну модель взаємовідносин між державою та громадянським суспільством наступним чином. Влада держави повинна відповідати таким вимогам: по-перше, її сфера обмежена настільки, щоб громадянське суспільство могло самостійно реалізувати свої ініціативи та діяльність з реалізації приватних інтересів громадян; держава не може перешкоджати здійсненню цієї діяльності, якщо вона не виходить за рамки закону (реалізація ліберального принципу «негативної свободи»). Практично це означає, що правова сфера охороняє певні зони свободи громадян від втручання держави, а держава не порушує встановлені ним правові норми. По-друге, влада держави, що забезпечує здійснення прав і свобод громадян, є досить ефективною, щоб гарантувати організаціям громадянського суспільства та громадянам їх права і свободи, а також можливість брати участь в реалізації своїх інтересів у приватній сфері, незважаючи на неминучі спроби інших груп протидіяти цьому в силу розбіжності їхніх інтересів, цілей та цінностей.

Тобто держава повинна бути здатною долати незаконні (неформальні, нелегітимні) способи впливу на громадянське суспільство з боку його окремих сегментів. У свою чергу, потенціал впливу громадянського суспільства на державу в ідеалі передбачає: його відносно рівномірний розподіл серед всіх основних соціальних груп, нейтральність держави, наявність легальних каналів впливу на діяльність держави і наявність ресурсів опору прагненню держави (режиму) до монополізації влади [3].

Заслужовує на увагу модель сучасної держави, запропонована В. Корженком, який наголошує на існуванні в межах держави політичного та громадянського суспільств, між якими складаються суперечливі за своєю сутністю відносини. Ґрунтуючись на таких засадах, як постійне протистояння (опозиції), розподіл сфер впливу, конструктивне співробітництво (діалог, компроміс), толерантність, плюралізм думок та відповідальність, ці відносини призводять до появи, «нового виразу держави як самоуправляючої системи, з опозицією політичного та громадянського суспільства (підсистем), що становить джерело самоорганізації та саморозвитку [12, с. 31]».

Г. Еспінг-Андерсен, С. Лейбфريد, Б. Діакон і інші в своїх дослідженнях представляють моделі соціальної політики держав. Г. Еспінг-Андерсен запропонував класифікацію на основі критеріїв можливостей досягнення достойного рівня життя, без участі в ринкових відносинах. Даний підхід дозволив сформулювати наступні моделі: 1) ліберальна держава добробуту (США, Канада, Австралія), що функціонує на основі ринкових механізмів, при цьому вплив держави – слабкий; 2) держава добробуту консервативно-корпоративістська – особлива роль належить церкві і сім'ї, розповсюджується принцип субсидіарності, тобто держава втручається в соціальну підтримку, лише коли всі інші інститути не справляються (Австрія, Німеччина, Франція, Італія); 3) держава добробуту соціал-демократична – принцип універсалізму в соціальній політиці з високою роллю держави і високими податками [22, с. 47–48].

Н. Калініна, П. Манжола та інші виділяють п'ять моделей взаємодії держави та громадянського суспільства. Критеріями вказаних моделей є роль держави і участь громадськості: державна модель добробуту (державницька); децентралізована модель партнерства (активістська); модель благодійництва (добродійна); модель «асоціативної демократії», ринкова модель.

С. Лейбфрид, Б. Діакон представили моделі соціальної політики в різних країнах. С. Лейбфрид виділяє чотири типи соціальної політики: сучасний (скандинавський), інституціональний (бісмарківський), обмежений (англо-саксонський), рудиментарний чи напівінституціональний – латинський. Б. Діакон представив спробу аналізу і класифікації соціальної політики колишніх комуністичних країн, основуючись на підходах Г. Еспінг-Андерсена. Соціально-демократична (скандинавська) модель спостерігається в Данії, Фінляндії, Швеції), англосаксонська модель – в Англії, Швейцарії, континентальна модель – Австрії, Бельгії, Італії, Франції, Німеччині) [3, с. 47–48]. Проаналізувавши ці моделі, можна зробити висновок про те, що взаємовідносини в цих країнах між владою і громадянським суспільством також різняться. Можна провести паралель між ними, оскільки до вирішення соціальних питань залучаються інститути громадянського суспільства. Тому, цілком можливо виділити скандинавську, англосаксонську, континентальну модель взаємовідносин влади і громадянського суспільства.

Отже, моделювання взаємовідносин влади і громадянського суспільства викликає інтерес серед науковців. Зробимо спробу систематизувати ці моделі (табл. 6.2).

Таблиця 6.2 – Класифікація моделей взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства

№ з/п	Основи моделювання	Конструювання моделей	Автор моделювання	Реалізація моделі
1	2	3	4	5
1	Історичний спосіб формування громадянського суспільства	зверху, знизу, збоку	М. Ільїн	Франція Швейцарія, Нідерланди
2	Активність громадянського суспільства	демократичне, посередницьке, виборче	Н. Роземблум	
3	Рівень участі в управлінні –	маніпуляція, терапія,	Ш. Арнстейн	
4	«8 сходинок участі»	інформування, консультації, присутність при прийнятті рішень, партнерство, делегована влада, громадський контроль		
5	Рівень впливу держави	модель підтримки розвитку інститутів громадянського суспільства або модель садівника; партнерська модель; модель архітектора; патерналістська модель; модель приводних ременів; модель ігнорування (відсутності взаємодії); модель боротьби з противником і громадської непокори	О. Сунгуров	Росія
6	Спосіб участі інститутів громадянського суспільства	нормативна модель, легітимаційна модель, інструментальна модель	О. Белокурова	Росія

Продовження таблиці 6.2

1	2	3	4	5
7	Залежність від типу політичного режиму	владарювання і підвладності (тоталітаризм), керуючих і керованих (авторитаризм), адміністрування (демократія)	О. Соловійов	
8	Вимір колективізм – індивідуалізм	плюралізм, корпоративізм, патерналізм, етатизм, популізм, клієнтизм	І. Кресіна	
9	Роль держави і участь громадськості	державна модель добробуту (державницька); децентралізована модель партнерства (активістська); модель благодійництва (добродійна); модель «асоціативної демократії», ринкова модель	Г. Еспінг-Андерсен, Н. Калініна, П. Мандола	
10	Розмір фінансування і рівень державного впливу	соціально-демократична (скандинавська) модель; англо-саксонська модель; континентальна модель.	С. Лейбфрід, Б. Діакон	Данія, Фінляндія, Швеція, Англія, Швейцарія, Австрія, Бельгія, Італія, Франція, Німеччина

ТЕМА 8 ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА РІЗНІ ЗА РІЗНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Взаємовідносини влади і громадянського суспільства різні за різних політичних режимів, але в перехідні періоди, зокрема в період демократичного транзиту можна спостерігати часту зміну типів цих взаємовідносин, а саме: ігнорування, конфронтація, конкуренція, узгодженість (консенсус). Зміст

демократичного транзиту полягає в переході від першого до четвертого типу. В період демократичного транзиту спостерігається високий рівень громадської активності і конфліктності в суспільстві. Зобразимо спектр взаємовідносин між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства в період демократичного транзиту (рис. 8.1).

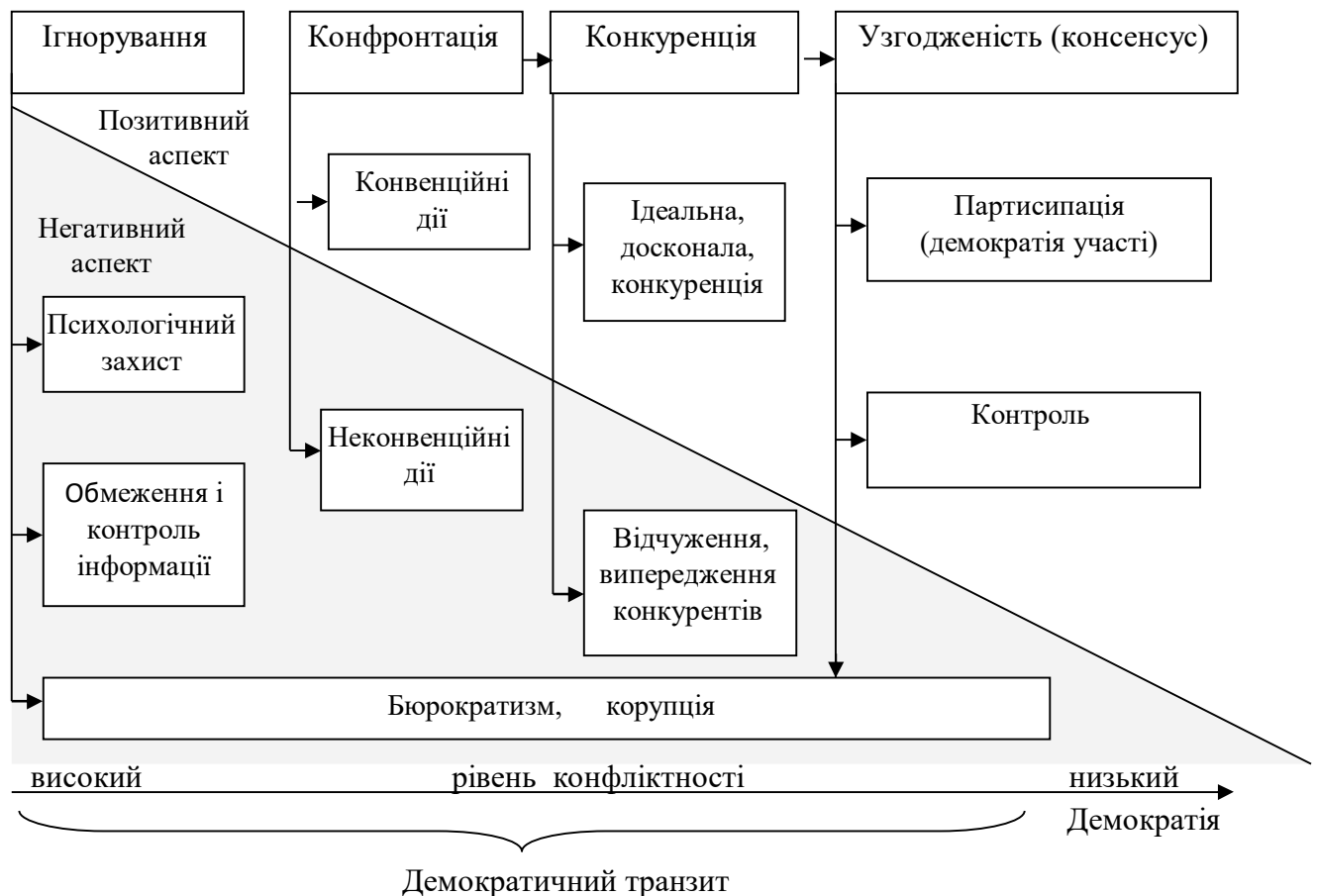

Рисунок 8.1 – Послідовність демократизації взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в умовах демократичного транзиту [8]

Ігнорування. Ігнорування – залишення без уваги, нехтування думкою організацій громадянського суспільства, з боку держави і несприйняття діяльності органів влади, з боку інститутів громадянського суспільства. Ігнорування (в психології) – форма психологічного захисту, при якій здійснюється контроль інформації про джерело впливу шляхом обмеження обсягу такої інформації або її спотвореного сприйняття. Ігнорування супроводжують приховані конфлікти.

Влада всі рішення приймає і здійснює сама. За таких умов відбувається розширення державного апарату, що породжує бюрократизм.

Конфронтація. Трансформаційні процеси в суспільстві призводять до порушення рівноваги у відносинах публічної влади і громадянського суспільства, конфронтації, наслідком чого є виникнення конфліктів.

Конкуренція – (франц. confrontation), протиборство, протиставлення, зіткнення соціальних систем, класових інтересів, переконань (напр., політика конфронтації, військова конфронтація, конфронтація поглядів).

Узгодженість (консенсус) – це співпраця у вирішенні проблем, за якої обидві сторони діють відкрито та прозоро. Завдяки цьому процесу можливим стає здійснення контролю громадськості за діяльністю влади і контролю з боку влади. Влада повинна шукати шляхи узгодження стосунків. У консенсусі мають бути зацікавлені обидві сторони, але для здійснення ефективної, плідної взаємодії ініціатива повинна йти з боку влади. Узгодженість (консенсус) – це фаза встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, що частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні. Консолідація передбачає: встановлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей демократичної політичної культури; подальше зміцнення демократичних структур; прогресуючу адаптацію до змін, які відбуваються в процесі практичного втілення демократичної моделі в життя; досягнення інститутами чіткої ідентичності і певного ступеня автономії відносно громадянського суспільства; розширення підтримки демократичних інститутів. В цей період закріплюються демократичні норми та адаптуються другорядні норми в суспільному житті. Узгодженість (консенсус) означає стабілізацію вищезгаданих інститутів демократії і демократичних правил, їх прийняття всіма найважливішими учасниками даної держави (політичними партіями, армією, церквою, важливими зацікавленими групами, такими як профспілки, об'єднання підприємців і тощо.). Консенсусна демократія, переконаний С. Серьогін, покликана раціоналізувати суспільно-політичний конфлікт, запропонувати такі механізми адаптації, які дозволять трансформувати громадянський конфлікт від

протистояння до діалогу шляхом суспільної взаємодії [19, с. 4–5].

Отже, головне завдання органів влади та організацій громадянського суспільства в умовах демократичного транзиту полягає в сприянні процесу демократизації. Однак перенесення готових зразків інститутів і моделей взаємовідносин також може призвести до конфліктних ситуацій у суспільстві. Моделі відносин між органами влади та ІГС залежать від рівня розвиненості громадянського суспільства і його інститутів, з одного боку та демократичності держави, в якій збалансовано функціонують гілки влади. Конфронтація у взаємовідносинах органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства є показником неефективності державного управління та системи громадянського суспільства.

З встановленням демократичних інститутів завершується період демократичного транзиту, що переходить в демократію. За несприятливих умов процес демократичного транзиту завершується встановленням авторитарних та тоталітарних режимів.

ТЕМА 9 СПЕЦИФІЧНІСТЬ ФУНКЦІЙ ІНСТИТУТІВ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНФЛІКТНИХ ЗОНАХ СУЧАСНОГО СВІТУ

Для суспільства, в якому спостерігається зміна політичної системи, економічних відносин, геополітичного простору та культури, є характерним зростання конфліктності, що слід розуміти як соціетальну кризу. Сучасне українське суспільство характеризується зростанням невизначеності та нестабільності, спричинених насамперед впливом глобалізації, розширенням конфліктного простору, підвищенням напруженості у міжнародних відносинах, руйнуванням усталених структур, а також зміною характеру відносин у людському суспільстві.

С. Толстов, порівнюючи можливості та ефективність впливу міжурядових та міжнародних неурядових організацій на стабілізацію в зонах конфлікту, зауважив, що «міжурядові структури мають більші фінансові та організаційні

можливості, однак спектр засобів впливу, застосовуваних міжнародними неурядовими організаціями, зазвичай значно гнучкіший та динамічніший. Учасники таких структур загалом не мають узгоджувати свої заходи з урядовими відомствами та шукати консенсус між підходами різних національних урядів, як це передбачено процедурними нормами ОБСЄ, НАТО, ЄС та інших міждержавних інституцій [23, с. 12]». Співпраця міжнародних неурядових організацій з урядами національних держав та громадськими організаціями відзначається феноменом «обопільного впливу». Саме це явище сприяє становленню глобального громадянського суспільства, яке є більш консолідованим порівняно з міжнародним співтовариством держав.

В конфліктних зонах сучасного світу уряди країн відчують потребу в контактах і взаємодії з неурядовими організаціями. Між державними і недержавними акторами формуються особливі взаємовідносини. В конфліктних ситуаціях необхідними є такі якості як здатність швидко адаптуватися до ситуації, що змінилася, вміння, переслідуючи власні інтереси, залучати на свій бік опонентів, а також здатність до гнучкого реагування і вироблення таких якостей, як уміння, пам'ятаючи про свої власні інтереси, адаптуватися до ситуації, що складається, веде до змін традиційних підходів і вимагає неординарного і творчого державного мислення.

Не в змозі дати відповідь відразу на всі виклики, що з'являються в ситуації, що змінилася, органи державної влади вступають у взаємодію з приватними особами та організаціями, оптимізують можливості збору інформації. Працівник органів державної влади неодмінно повинен володіти якостями координатора і генератора ідей. Від нього вимагається здатність виявити та мобілізувати неурядові ресурси задля досягнення державних цілей. Він також повинен оцінити, в який момент і яким чином залучити інших акторів, які займаються міжнародною діяльністю.

Останнім часом все частіше говорять про нову форму міжнародної діяльності – громадянську дипломатію (citizen diplomacy), оскільки прозорість кордонів і нові технології дозволяють непрофесійним дипломатам (неурядовим

організаціям, групам і індивідуумам) виходити на міжнародну арену, мінаючи органи державної влади. У налагодженні міжцивілізаційного миру і злагоди значну роль відіграє Альянс цивілізацій. Особлива увага приділяється також релігійній складовій. У межах ООН вже діє Діалог високого рівня з міжрелігійного та міжкультурного співробітництва за мир. Громадянська дипломатія діє в умовах поліцентричного світу, де співіснують різні культури, цивілізації, вірування і де затребувана багаторівнева мережева дипломатія, що дозволяє здійснювати гнучке співробітництво, спрямоване на гармонізацію співпадаючих інтересів.

Важливим завданням громадянського суспільства є вирішення соціальних суперечностей та створення комфортних відносин у суспільстві. Громадські об'єднання стимулюють соціальну активність, інтеграцію й адаптацію людей у певний соціум. Їх діяльність спрямовано на різні сфери суспільного життя: захист прав людини, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення, екологію, культуру тощо.

Ступінь залученості міжнародних неурядових організацій (далі – МНУО) до питань світової політики, в тому числі у внутрішньодержавні та міжнародні конфлікти, залежить від змісту діяльності самих неурядових організацій.

Міжнародні НУО виконують наступні важливі функції в конфліктних зонах сучасного світу:

- контроль за дотриманням прав людини;
- захист від загроз, розшук окремих осіб, груп і меншин біженців;
- документування військових злочинів, фактів і виявлення зниклих безвісти;
- запровадження альтернативних засобів масової інформації не втягнуті в інформаційну війну;
- внесення пропозицій ініціативи для встановлення діалогу, примирення та налагодження відносин;
- пропагування миру, подолання культу війни за допомогою мистецтва, музики, фільмів та культурних заходів;

- започаткування та впровадження ініціатив по демобілізації, роззброєнню та демілітаризації;
- повторна інтеграція репатріантів на місця постійного проживання після закінчення воєнних дій, відбудова територій;
- психологічна та медична допомога особам, що перебували в зоні конфлікту [7].

Найбільшу зацікавленість у вирішенні проблем, пов'язаних із конфліктними ситуаціями, проявляють МНУО правозахисного, гуманітарного, екологічного та власне політичного характеру.

Гуманітарні неурядові організації надають матеріальну допомогу й підтримують біженців і постраждалих від воєн та стихійних лих. Із кінця ХХІ ст. гуманітарні МНУО працюють практично в усіх гарячих точках світу. Важливим напрямом їх роботи є надання інформації світовій спільноті про стан справ у зонах воєнних конфліктів. Так, після заяв Міжнародного Червоного Хреста світова громадськість звернула увагу на умови розміщення біженців, а також забезпечення безпеки постраждалому від війни населенню. Широку популярність, наприклад, отримали дії гуманітарних МНУО під час конфлікту в Руанді в 1994 році, коли активісти лише за кілька днів спорудили табори для 750 тис. біженців.

Найбільш значущою подією міжнародного життя останнього часу, в якій брали участь гуманітарні МНУО, стала ініційована низкою великих неурядових організацій міжнародна кампанія по забороні протипіхотних мін, що дозволила врятувати мільйони життів у різних куточках планети. Активісти гуманітарних МНУО допомагають повернутися до мирного життя особам, які пережили збройні конфлікти, й виступають посередниками між учорашніми противниками, проводять моніторинг виборів, сприяють формуванню громадянського суспільства в постконфліктних регіонах тощо [7].

Значна увага в роботі гуманітарних МНУО в конфліктних зонах сучасного світу приділяється наданню адресної благодійної допомоги людям, що зазнають фізичних та емоційних страждань і матеріальних труднощів. Як

правило, національних ресурсів не вистачає для допомоги біженцям і внутрішньо переміщеним особам, тому для вирішення проблем щодо ВПО здійснюється співпраця з міжнародними організаціями.

Робота та координація міжнародних організацій відбувається на основі Плану гуманітарного реагування [16]. Цей план призначається виключно для надання допомоги постраждалим в Україні. Україна належить до країн із середнім рівнем доходів і має загальнонаціональний та місцевий потенціал, однак оскільки він швидко вичерпується, гуманітарне співтовариство виявляє готовність допомогти. У нього закладено оцінку ситуації щодо внутрішньо переміщених осіб та оцінку ресурсів, які потрібно залучити. Аналіз здійснюється на основі кластерного підходу. У межах цього підходу визначається набір проблемних сфер (освіта, тимчасовий притулок, продовольча безпека, охорона здоров'я, харчування, засоби до існування, якнайшвидше відновлення, захист, водопостачання, санітарія, гігієна та загальна координація), в межах яких працюють відповідальні організації та визначається цільова група, яка отримуватиме допомогу. Відповідно до цього підходу протягом серпня-грудня 2014 р. на потреби кластерів було залучено 33 мільйони доларів. План стратегічного гуманітарного реагування на 2015 р. визначає 5 мільйонів людей, що потребують допомоги, та 3,2 мільйони людей, що отримують допомогу відповідно до запланованих заходів у межах кластерів. Для виконання цього плану потрібно залучити 316 мільйонів доларів. Ці дані є єдиним доступним описом ситуації, що містить як оцінку матеріальних потреб, так й індикатори досягнення результатів роботи по кожному кластеру.

Існують міжнародні організації, що працюють в сфері мирного будівництва, вирішення конфліктів, посередництва і пов'язаною з цим діяльністю, серед них:

– Альянс з побудови світу (The Alliance for Peacebuilding (AfP)) являє собою об'єднання різних організацій, що працюють разом для створення стійкого миру і безпеки у всьому світі. Її штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні, округ Колумбія. Члени AfP безпосередньо займаються прикладною запобігання і вирішення конфліктів.

– British American Security Information Council (BASIC) – інформаційно-пропагандистська організація, яка досліджує і здійснює критичний аналіз глобальних проблем безпеки, в тому числі ядерної політики, військової стратегії, озброєнь і роззброєння.

– Фонд Карнегі за міжнародний мир є приватною, некомерційною організацією, покликаною сприяти розвитку співпраці між країнами і заохочення активного міжнародного участі, Сполученими Штатами.

– Центр міжнародної політики (Center for International Policy) є некомерційною дослідницькою і правозахисною організацією, що базується у Вашингтоні, округ Колумбія, займається питаннями пропаганди і досліджень з питань політики.

– Центр стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) націлена на підвищення глобальної безпеки і процвітання в епоху економічної і політичної трансформації шляхом надання стратегічних ідей і практичні рішення політики для осіб, які приймають рішення;

– Ресурси Примирення (Conciliation Resources (CR)) є міжнародною неурядовою організацією, зареєстрованою в Великобританії в якості благодійної організації. Вона працює в основному на Кавказі, в Уганді і Західній Африці в партнерстві з місцевими та міжнародними організаціями громадянського суспільства та владними структурами.

– Центр гуманітарного діалогу (Centre for Humanitarian Dialogue) є незалежною і неупередженою організацією, що базується в Женеві, в Швейцарії, робота якої націлена на просування гуманітарних принципів, запобігання конфліктам і пом'якшення їх наслідків шляхом діалогу.

– Міжнародні дослідження конфліктів (International Conflict research, INCORE) являє собою спільний проект Університету Організації Об'єднаних Націй і Університету Ольстера. Об'єднання наукових досліджень, освіти та порівняльний аналіз.

– International Alert – незалежна міжнародна неурядова організація, яка працює на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях для створення умов і процесів, що сприяють припиненню війни і виробленню стійкого миру.

– Міжнародна кризова група (International Crisis Group) є незалежною, некомерційною, неурядовою організацією, що займається запобігання та врегулювання смертоносних конфліктів.

– Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (International IDEA) є міжурядовою організацією, яка підтримує стійкої демократії в усьому світі.

– Міжнародний інститут стратегічних досліджень є провідним світовим авторитетом в сфері глобальної безпеки, політичного ризику і військового конфлікту.

– Міжнародний комітет порятунку (IRC) реагує на гуманітарні кризи в світі і допомагає людям вижити і відновити своє життя. Це включає в себе захист і розширення прав і можливостей жінок і дівчаток, возз'єднання сімей, розлучених в результаті конфлікту.

Серед гуманітарних МНУО в зонах конфліктів слід відзначити найстарішу організацію – Міжнародний комітет Червоного Хреста. Саме він у 2014 році підтвердив і повідомив, що в Україні відбувається воєнний конфлікт, після чого світова громадськість визнала існування конфлікту на сході України.

Відносно нова організація – «Лікарі без кордонів» – була заснована в 1971 р. групою французьких лікарів, які працюють в стаціонарних медичних установах, організовуючи масову вакцинацію населення та інші профілактичні заходи. У конфліктних зонах світу, зокрема таких як Афганістан, Ірак, Лівія, інших «Лікарі без кордонів» беруть участь у доставці й розподілі гуманітарної допомоги, а також прагнуть впливати на громадську думку, працюють зі ЗМІ в зонах конфліктів із метою поліпшення становища щодо прав людини на територіях, охоплених внутрішніми та міжнародними конфліктами.

Досить широко відомою в світі є МНУО «Міжнародна амністія», заснована в 1961 р. англійським юристом П. Бененсон з метою боротьби з порушеннями прав людини в усьому світу, особливо у місцях позбавлення волі, що займається також долями захоплених у полон учасників воєнних конфліктів. Її представники розслідували долю в'язнів американської бази Гуантанамо та секретних в'язниць ЦРУ в європейських країнах. В українських реаліях невирішеним питанням, яким опікується МНУО «Міжнародна амністія», залишається доля в'язнів, що перебувають у тюрмах на територіях, підконтрольних ДНР і ЛНР, і доля полонених учасників збройного конфлікту.

МНУО, що опікуються питаннями науки, культури та освіти, зі штаб-квартирою в США, Німеччині, Великобританії та інших західних країнах, такі як Фонд Форда, Фонд Макартуров, Фонд Карнегі, Фонд Конрада Аденауера та інші, пропонують тренінги для внутрішньо переміщених осіб, зокрема про те, як відкрити свій бізнес, курси іноземної мови, користування комп'ютерною технікою, фінансової грамотності та інші. Водночас вони є осередками поширення західної культури, способу мислення та життя й демократії західного типу.

Правозахисні МНУО активно й досить успішно проводять правопросвітницькі заходи з метою зміни політики й впровадження нових законів щодо внутрішньо переміщених осіб, здійснюють правову просвіту населення щодо міжнародного права та їх особистих прав. Так, в Україні МНУО «Freedom House» допомогла організувати опозиції так звану найбільшу регіональну систему громадського моніторингу виборів, куди було залучено понад тисячу підготовлених спостерігачів. Сьогодні «Freedom House» – незалежна правозахисна МНУО.

Оскільки використання зброї під час конфліктів (не лише хімічної та ядерної) загрожує навколишньому середовищу, то екологічні організації у міру своїх можливостей сприяють зменшенню напруженості та конфліктності в світі.

Серед МНУО екологічного спрямування найбільш відомою є організація «Грінпіс», яка утворилася ще наприкінці 60-х рр. XX ст. у рамках кампаній протесту проти випробувань ядерної зброї.

Слід відмітити, що сьогодні кількість противників «Грінпіс» є не меншою, ніж його прихильників, бо як наслідок акцій, проведених «Грінпіс», без роботи, а отже і засобів до існування залишилися норвезькі китобої, канадські дроворуби, працівники інших підприємств, громадські та політичні діячі, чия кар'єра обірвалася через дії «зелених» [14, с. 56–57]. МНУО «Грінпіс Інтернешнл» має ієрархічну глобальну структуру, побудовану за зразком військових формувань зі спецзагонами та підрозділами підтримки, уніформною й автономними засобами комунікації. Ступінь підготовки до тієї чи іншої акції у «Грінпіс» відповідає плануванню армійської операції, а з ним співпрацюють сотні наукових лабораторій, комп'ютерних центрів, аналітичних відділів і маркетингових груп, робота яких координується з єдиного центру організації. «Грінпіс» висвітлює акції в місцевій і світовій пресі. При цьому жодна акція не може пройти без схвалення в правлінні «Грінпіс Інтернешнл». Більш того, «Грінпіс» вдалося виробити й широко розрекламувати власні моральні принципи щодо норм екологічної поведінки, які часом безапеляційно нав'язують свої екологічні ідеали «кожній нормальній людині на планеті». Слід сказати, що екологічні МНУО («Грінпіс Інтернешнл», Всесвітній фонд дикої природи, «Друзі Землі» та інші) чинять реальний вплив на рішення цілої низки глобальних проблем людства.

МНУО займаються також попередженням конфліктів, або так званою превентивною дипломатією: сприяють діалогу між конфліктуючими сторонами, використовуючи різні засоби – семінари, переговори, розробку стратегій, соціальні мережі та інші ініціативи для налагодження крос-культурних відносин. Так, наприкінці 90-х рр. XX ст. ООН та науково-дослідні інститути й МНУО International Alert (Великобританія), PLOOM Фонд (Нідерланди), Академія Наук та Інститут етнології (Росія), Американська рада з міжнародних відносин (США), Йорк Університет і Swisspeace (Канада)

заснували Форум з питань раннього попередження та раннього реагування.

Науково-дослідний інститут Swisspeace розробив методологію раннього попередження, відповідно до якої він здійснює моніторинг конфліктних ситуацій у Північній і Південній Америці, Африці та Азії. Міжнародна кризова група забезпечує регулярні звіти й брифінги про конфліктні зони. CARE International запустила кілька програм раннього попередження в зонах високого ризику – в Сальвадорі, Гондурасі та Нікарагуа. В Африці мережа WANEP готує ґрунт для ініціатив громадянського суспільства, заснованого під назвою Попередження та реагування мережі (WARN), яка працюватиме в 12 з 15 країн-членів Економічного співтовариства західноафриканських держав (ЕКОВАС). Багатосторонню дипломатію, або Track 1.5 втручань використовують International Alert (Великобританія), Центр Картера (США) та церква громади Сант'Егідія.

У 2005 році кілька неурядових організацій з Боснії, Сербії та Хорватії стали ініціаторами створення регіональної комісії по встановленню істини щодо військових злочинів (RECOM), яка зараз підтримується більш ніж 130 неурядовими організаціями та громадянами з усіх держав-наступників колишньої Югославії. У воєнний час МНУО зробили свій внесок у збереження або поліпшення відносин шляхом так званої «дії через лінії конфлікту» – через неформальні обміни, діалог та спільні проекти.

МНУО також спеціалізуються на відновленні територій після конфліктів. МНУО проводять кампанії контролю за експортом зброї та виступають за підвищення обізнаності громадськості про економіку війни. МНУО Eurostep, (Бельгія, Брюссель) працювала, щоб привернути увагу установ ЄС до необхідності проведення моніторингу й аналізу у сфері торгівлі лісом, діамантами та нафтою, тому що це може стати причиною воєн через створення воєнних економік. Міжнародна Кампанія Даймонд чинила тиск на політиків і приватні компанії, щоб перешкодити незаконній торгівлі діамантами, що сприяє фінансуванню війни, як це було, наприклад, в Анголі. У 1998 р. 100 НУО заснували Міжнародну мережу дій проти стрілецької зброї (IANSA),

спрямовану на обмеження поширення стрілецької зброї та скорочення нелегальної торгівлі зброєю. Співпраця з НУО також активно заохочується державними структурами та міжнародними організаціями, зокрема з боку ООН та ЄС. Із кінця 1990-х, наприклад, парламентарії ЄС почали проводити регулярні зустрічі з НУО в рамках Контактної групи з прав людини та громадянського суспільства.

ТЕМА 10 ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ

За пропозицією Генеральної Асамблеї ООН з 1985 р. 5 грудня щорічно відзначається Міжнародний день добровольців заради економічного та соціального розвитку світу (International Volunteer Day for Economic and Social Development). Основні напрями волонтерської діяльності: допомога військовим та біженцям; пенсіонерам та дітям-сиротам; інвалідам, тяжкохворим; боротьба та профілактика наркоманії, алкоголізму, СНІДу; пропаганда здорового способу життя; охорона історичних пам'яток; захист навколишнього середовища; просвіта населення тощо.

Волонтер (від лат. «voluntarius» – воля, бажання, від англ. «voluntary» – добровільний, доброволець, йти добровільно) – це особа, яка добровільно, за власною ініціативою допомагає іншим. С. Сидоренко доповнює цю категорію благодійною складовою: «волонтер» – визначається фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер [20, с. 169].

Серед волонтерських організацій найбільш відомі: Фонд LINC Б. Берклі, основними напрямками якого є створення дитячої клініки, бібліотек, комп'ютерних класів, клініки для людей без медичного страхування, проведення психологічних консультацій тощо; Жіночий фонд (The Women's Foundation), який має місію підтримки дівчат та жінок та допомагає 92 неурядовим організаціям в покращенні здоров'я, освіти, виховання жінок та дівчат; Conservation Volunteers, Appalachian Trail Conference, Inti Wara Yassi –

міжнародні екологічні програми та проекти; програми розвитку освіти та англійської мови [20, с. 171–172].

За даними соціологічного дослідження Інституту Геллапа (Американський інститут громадської думки, англ. American Institute of Public Opinion) 65 % населення Землі брали участь у волонтерській діяльності. У Сполучених Штатах Америки у волонтерській діяльності бере участь більше 60 % населення, в Ірландії – 33 % дорослого населення, в Японії – 26 %, у Франції – 19 %. Кожний третій німець (22 млн осіб) працює у волонтерських асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги, витрачаючи на це понад 15 годин на місяць. Кожен другий данець займається волонтерською роботою у середньому 14 годин на тиждень. У Північній Кореї майже 4 мільйони осіб щороку присвячують волонтерству більше 451 млн годин робочого часу, в Канаді – у середньому 191 годину на рік [23, с. 11–15].

У Німеччині залучення громадських організацій дозволяє, по-перше, економити 30–37 % вартості соціальних послуг для держави, а по-друге, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень. Інститути громадянського суспільства створюють 3–9 % ВВП розвинених країн (5 % в Бельгії, 7,9 % в Канаді). У країнах Європейського Союзу в громадському секторі працевлаштовано від 4,4 % до 14 % працездатного населення.

В Україні поняття «волонтерство» увійшло в юридичну практику у 2003 році в зв'язку з Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. №1895, якою було затверджено Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг. Цей документ втратив чинність у зв'язку з ухваленням у 2011 році Верховною Радою України Закону України «Про волонтерську діяльність» [9]. Відповідно до цього закону «Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються та надаються волонтерами регламентуються Законом України «Про соціальні послуги» [10]. Слід зауважити, що, наприклад, у Франції волонтер безоплатно

працює не більше 3,5 годин на тиждень, а за решту часу будь-яка праця повинна бути винагороджена. Закон України «Про волонтерську діяльність» містить низку обмежень: за віком щодо участі фізичних осіб у волонтерській діяльності, покладення зобов'язань щодо обов'язкового страхування волонтерів тощо.

Міжнародні експерти відзначають стрімке зростання волонтерського руху в Україні. Це стало можливим з одного боку, тому, що в нашій країні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, доброчинцями, добровольцями тощо. З іншого боку, склалася ситуація, яка в окремих західних дослідженнях отримала назву «limits to power» або «ліміт влади» чи «межі влади» (Джек У. Кокс [27]). Теоретично влада не може бути обмежена без згоди суспільства, яке встановлює певні межі цієї влади. Можна також говорити про «офіційну владу» і «реальну владу», а також штучні межі влади і природні межі влади. В Україні в другій половині 2014 р. склалася ситуація, яку можна охарактеризувати як «ліміт влади». Влада не в змозі була вирішити проблеми з ВПО, конфлікт на сході України та питання мобілізації. За цих умов посилюється роль громадянського суспільства. Як наслідок, у суспільстві зросла довіра до громадських об'єднань і знизилась довіра до влади, про що свідчать дані соціологічних досліджень.

СПИСОК РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакуменко В. Д. Державне управління / В. Д. Бакуменко, Ю. В. Ковбасюк // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев, І. В. Розпутенко та ін. – 2011. – С. 157–159.
2. Белокурова Е. В. Государство и «третий сектор» в Германии : от неокорпоратизма к смешанной модели / Е. В. Белокурова // Общественные науки и современность. – 1999. – № 2. – с. 45–54.
3. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України : монографія / Т. В. Бельська. – Київ : ВАДНД, 2016. – 300 с. – (Серія «Відкрита дослідницька концепція»).
4. Бельська Т. В. Моделі взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/18.pdf>
5. Бельська Т. В. Аналіз моделей взаємовідносин влади і громадянського суспільства в зарубіжних країнах / Т. В. Бельська // Україна і світ: політичні, економічні та культурологічні питання : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф., присвяченої Дню української дипломатії (22 грудня 2011 р., м. Харків). – Ч. 1. – Харків : ПВНЗ «Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум», 2012. – С. 27–31.
6. Бельська Т. В. Конфлікт і консенсус як способи вирішення соціальних протиріч / Т. В. Бельська // Ефективність державного управління. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2014. – Вип. 40. – С. 178–185.
7. Бельська Т. В. Діяльність інститутів глобального громадянського суспільства в конфліктних зонах сучасного світу / Т. В. Бельська // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. – Вип. 3 (50). – С. 179–186.

8. Бельська Т. В. Країни перехідної демократії в ході демократичного транзиту : архетипний аспект [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська, М. Г. Лашкіна // Публічне урядування : зб. наук. пр. – Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018. – № 4 (14) – С. 34–50. Режим доступу : <http://vadnd.org.ua/app/uploads/2019/03/Публічне-урядування-4-14укр-1-1.pdf>
9. Про волонтерську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
10. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 року № 966-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
11. Кабаченко Т. С. Психология управления / Т. С. Кабаченко. – М. : Пед. об-во России, 2001. – 383 с.
12. Корженко В. В. Напруга раціональності в процесі державотворення / В. В. Корженко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – ХФ УАДУ, 1998. – № 2. – С. 27–34.
13. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
14. Наумов А. О. Международные неправительственные организации и проблемы глобального управления [Электронный ресурс] / А. О. Наумов // Государственное управление. Электронный вестник. – 2013. – Вып. № 39. – С. 49–76. – Режим доступа : http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2013/vipusk__39._avgust_2013_g./problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/naoumov.pdf
15. Основи демократії : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / [М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.] ; за заг. ред. А. Колодій. – Київ : Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
16. План гуманітарного реагування 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/2016_hrp_ukraine_ukrainian.pdf

17. Радченко О. В. Політичний режим в Україні та теорії модернізації: вибір шляху демократизації / О. В. Радченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одеського регіонального інституту державного управління. – Одеса. : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип 1 (29). – С. 59–64.

18. Розенблум Ненсі Л. Громадянські суспільства : лібералізм і моральні впливи плюралізму / Ненсі Л. Розенблум. – Ї. – 2001. – № 21. – С. 6–29.

19. Серьогін С. Консенсусна демократія в інтегрованих системах публічного управління : європейський досвід та Україна / С. Серьогін, В. Баштанник // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. [редкол. С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін.] – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 2 (28). – 296 с. С.3–14.

20. Сидоренко С. В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій [Електронний ресурс] / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2015. – Вип. 61. – С. 167–174. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2015_61_19.

21. Соловьев А. И. Три облика государства – три стратегии гражданского общества / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 1996. – № 6. – С. 31–36.

22. Теоса Валентина. Практические социальные политики в сфере труда республики Молдова в условиях глобализации (политический анализ) : дис. ... д. хабилитат полит. наук : 23.00.01 – «Теория, методология и история политологии, политические институты и процессы» / Валентина Теоса. – Кишинэу, 2006 – 327 с.

23. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні : загальні тенденції та орієнтири / С. Толстов // Віче. – 2015. – № 4. – С. 11–15.

24. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; [пер. с англ.] – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.

25. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / К. Хорни. – СПб. : Лань, 1997. – 240 с.

26. Arnstein S. R. A ladder of citizen participation in the USA / S. R. Arnstein // Journal of the Royal Town Planning Institute. – 1969. – Vol. 4. – P. 216–224.

27. Coxe Jack W. How to Limit Power And Protect Rights [E-resource] / Jack W. Coxe // Free Nation Foundation. – Vol. 5. – № 4 (Summer 1998). – Regime to access : <http://www.freenation.org/a/f54c1.html>

28. Pierre Jon. Governance, Politics, and the State / Jon Pierre and B. GuyPeters. – New York : St.Martin's, 2000. – 231 p.

Навчальне видання

БЄЛЬСЬКА Тетяна Валентинівна

ДЕРЖАВНА ВЛАДА ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів магістратури спеціальності
281 – Публічне управління та адміністрування)*

Відповідальний за випуск *М. К. Гнатенко*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *Т. В. Бельська*

План 2019, поз. 188 Л.

Підп. до друку 20.01.2020. Формат 60 × 84/16.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 2,7.

Тираж 50 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.